

PALEO- AKTUEEL

2

Auteursrechten voorbehouden

Copyright 1991, Biologisch-Archaeologisch Instituut, RUG

Druk- en bindwerk: Universiteitsdrukkerij, RUG

Foto omslag: G.J. Bartstra

Omslagontwerp: J.M. Smit

Delen van deze uitgave mogen in andere publicaties worden
overgenomen mits zij van een duidelijke bronvermelding zijn
voorzien

Inlichtingen: BAI, Poststraat 6, 9712 ER Groningen

ISBN 90-367-0251-8

PALEO-AKTUEEL

2

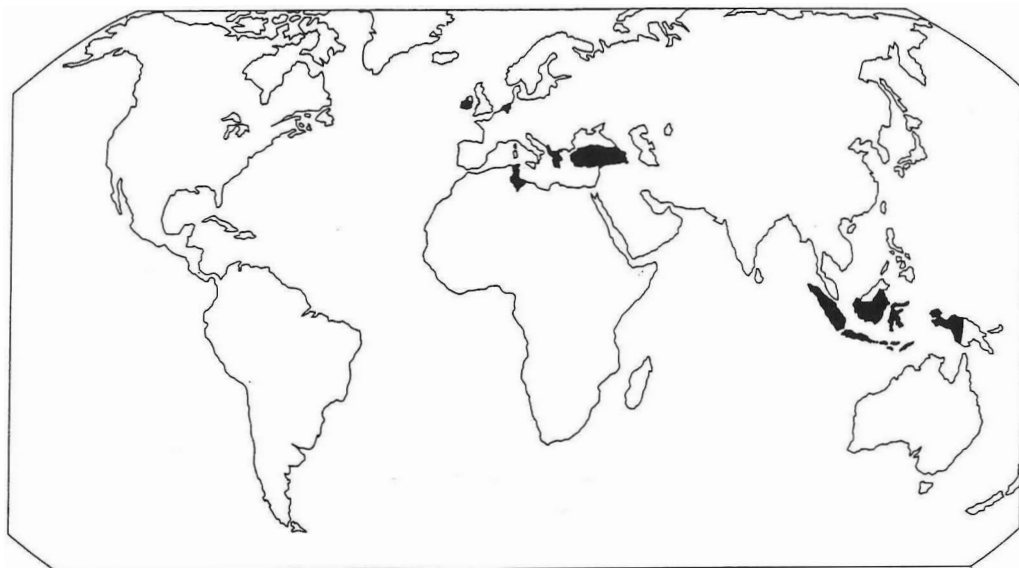
redactie

**Mette Bierma
Jurjen M. Bos**

Biologisch-Archaeologisch Instituut

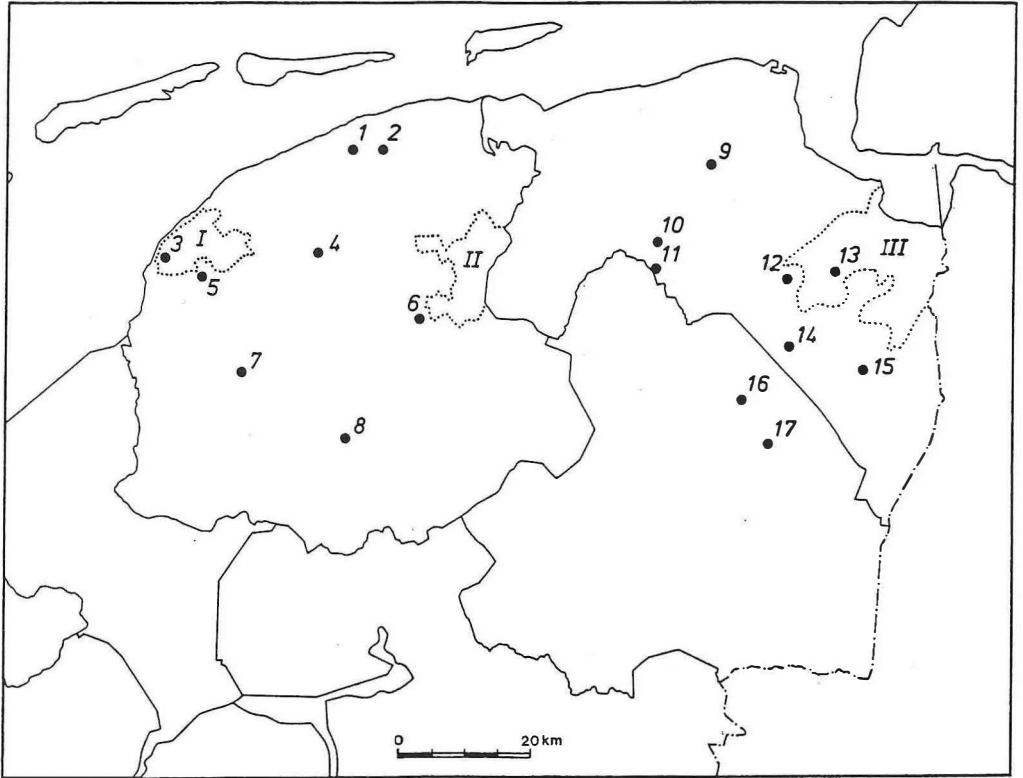
Groningen, 1991

In deze aflevering: Griekenland, Ierland, Indonesië, Nederland, Tunesië en Turkije.

In deze aflevering uit Noord-Nederland:

1. Oosterbeintum; 2. Foudgum; 3. Wijnaldum; 4. Leeuwarden; 5. Doijum; 6. Egbertsgaasten; 7. Bons; 8. Oudehaske; 9. Stedum; 10. Groningen; 11. Neerwolde; 12. Zuidwolde; 13. Scheemda; 14. Wildervank; 15. Onstwedderholte; 16. Gieten; 17. Bronneger; I. De Bjirmen; II. Achtkarspelen-Drachten-Eestrum; III. Dollardboezem.

INHOUD

G.-J. BARTSTRA Het BAI op Sulawesi: verkenningen in de Walanae vallei	9
S. BOTTEMA, H.A. GROENENDIJK & E. MOOK-KAMPS Archeologisch en palynologisch onderzoek van een pingo te Wildervank (Gr.)	15
D. STAPERT Het onderzoek van de Ahrensburg-vindplaats te Oudehaske (Fr.) in 1990	19
E. KRAMER Mesolithische vondsten bij Egbertsgaasten (Fr.)	25
S. BOTTEMA, F. BOTTEMA & N. BOTTEMA-MACGILLAVRY De exploitatie van een infrastructureel traag ecosysteem: het verzamelen van wijngaardslakken	28
P. KROEZENGA, J.N. LANTING, R.J. KOSTERS, W. PRUMMEL & J.P. DE ROEVER Vondsten van de Swifterbantcultuur uit het Voorste Diep bij Bronneger (Dr.)	32
J.N. LANTING & S. BOTTEMA Aanwijzingen voor een pre-Trechterbekerlandnam in het Gietsenveentje, gem. Gieten (Dr.)	37
A.T. CLASON De radius-beitels van Ilipınar (Turkije)	40
E. DRENTH & A.E. LANTING De chronologie van de Enkelgrafcultuur in Nederland: enkele voorlopige opmerkingen	42
H.A. GROENENDIJK Grafheuvels op de Onstwedderholte (gem. Stadskanaal, Gr.)	47
B. RAFTERY & W.A. CASPARIE Houten veenwegen in Ierland	52
I.-L. STUIJTS Kinderoffers in de Tophet (Carthago); houtskoolonderzoek	58
J.M. PASVEER Foudgum (Fr.) in de Romeinse tijd	62

O.H. HARSEMA	
Wat Amerika ons kan leren: over 19e-eeuwse landschaps- schilderijen en ethno-ecologische geschiedschrijving	66
R. NEEF & S. BOTTEMA	
Mest als bron voor verkoold plantaardig materiaal uit opgravingen in het Nabije Oosten. Waarnemingen en experimenten	72
J. MOLEMA	
Archeologische verkenningen in de landinrichtingsgebieden Achtkarspelen, Eestrum en Drachten (Fr.)	77
A. EFSTATHÍOY, Z. MALAKASIÓTI & H.R. REINDERS	
Een survey in het gebied ten noorden van Hellenistisch Halos (Griekenland)	82
Y. DIJKSTRA	
De archeologie in ruilverkaveling De Bjirmen (Fr.)	87
W. PRUMMEL & E. KNOL	
Strandlopers op de brandstapel	92
J.M. BOS & J. ZIJLSTRA	
Nieuwe fragmenten van de 'koninklijke' spang van Wijnaldum (Fr.)	97
T. LOOIJENGA	
De runeninscriptie van Doijum (Fr.): echt of vals?	100
W.A. CASPARIE	
Houtgebruik in het vroeg-middeleeuwse grafritueel in Noord-Nederland	103
P.B. KOOI, K. KLAASSENS & J.H. ZWIER	
De wierde De Weer bij Stedum (Gr.)	108
J.M. BOS, J.K. BOSCHKER, A. JAGER & D.M. VISSER	
Een terpje en een wier in Bons, bij Sneek (Fr.)	111
C.R. JAGER	
Veenterpen in Neerwolde (Gr.); het aardewerk van terp nr. 3	115
H.A. GROENENDIJK	
Middeleeuwse bedijking aan de rand van de Dollard bij Zuidbroek (Gr.)	118
J. MOLEMA	
Kerken in de voormalige Dollardboezem (Gr.)	123
H.T. UYTTERSCHAUT	
De menselijke skeletten uit Scheemda (Gr.)	127

G.L.G.A. KORTEKAAS Opgraving Wolters-Noordhoffcomplex te Groningen (Gr.)	130
J.T. ZEILER & J. SCHELVIS Veren, mijten en een luis	134
A. JAGER Het Kapittelhuis te Leeuwarden (Fr.)	137
W.A. CASPARIE & J. SCHONEVELD Een pseudo-leienboekje van het Martiniekerkhof in Groningen (Gr.)	140
P. BAKS De burcht van graaf Edzard in de stad Groningen, 1506-1514	143
J. SCHELVIS Een ei hoort erbij... Parasieten in en op de 17e-eeuwse bewoners van het Martiniekerkhof in Groningen (Gr.)	149

EEN SURVEY IN HET GEBIED TEN NOORDEN VAN HELLENISTISCH HALOS (GRIEKENLAND)

Anthí Efstathiou, Zoí Malakasióti en Reinder Reinders

Volgens de overlevering zou de stad Halos zijn gesticht door Athamas, de zoon van Aiolos en vader van Phryxos en Helle. 'Vlakte van Athamas' werd het gebied in de nabijheid van Halos dan ook genoemd. Op de topografische kaart van het gebied komen thans de volgende toponiemen voor: Kefálosis (de bron van de Amphrysos), Voulokaliva, Ténta, Vourgáza en Tsairia.

In september 1990 is in dit gebied een begin gemaakt met een survey van de *chora* van de Hellenistische stad Nieuw Halos, een samenwerkingsproject van het BAI en het Archaeologisch Museum te Volos.¹ Het gebied dat tot de stad Halos behoorde, beslaat een oppervlakte van ruim 500 km², waarvan een groot gedeelte (400 km²) in beslag wordt genomen door het Othris gebergte en slechts een klein gedeelte (100 km²) door de vlaktes van Almirós en Sourpi.

Surveygebied

Het surveygebied van 1990 omvatte het zuidelijke deel van de vlakte van Almirós, dat wordt begrensd door de Platanorréma, de Amphrysos, de weg Lárisa-Lamia en de Pagasitische Golf. Het gebied kan ruwweg in drieën worden verdeeld:

- een moerasgebied, met klei-, silt- en zandafzettingen, tussen Hellenistisch Halos en de Pagasitische Golf (Tsairia);
- de Pleistocene vlakte met een rode kalkverweringsbodem (Voulokaliva);
- een gebied met zand, grind en keien, door een rivier afgezet (Ténta, Tsingéli, Vourgáza).

Tot de jaren '70 was de vlakte van Almirós tamelijk ongestoord, maar sindsdien is veel veranderd: fabrieken, hoogspanningsmas-

ten, telefoonpalen, afvalhopen, snelwegen en groeves ontsieren het landschap.

Van oudsher heeft het gebied de aandacht van archeologen getrokken: Volgraff (1908) groef in 1906 op de Magoula Plataniótiki, op zoek naar de tempel van Zeus Laphystios; Wace en Thompson (1912) onderzochten in 1912 een tumulus uit de geometrische periode en enige proto-geometrische graven; sinds 1976 vindt onderzoek plaats van Nieuw Halos. In het kader van het laatste onderzoek zijn boringen verricht in het moeras ten oosten van de stad. Op grond van de paleogeografie van het gebied en het voorkomen van scherven uit de 5e en 4e eeuw v.Chr., is verondersteld dat Oud Halos op de Magoula Plataniótiki lag (Reinders, 1988). Oud Halos werd in 346 v.Chr. door een

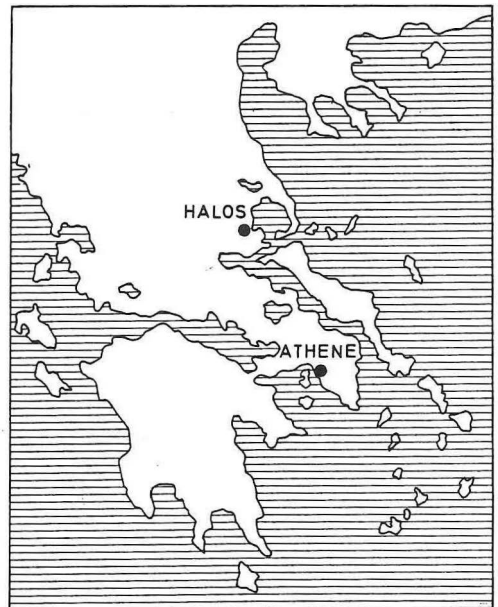

Fig. 1. Ligging van Halos.

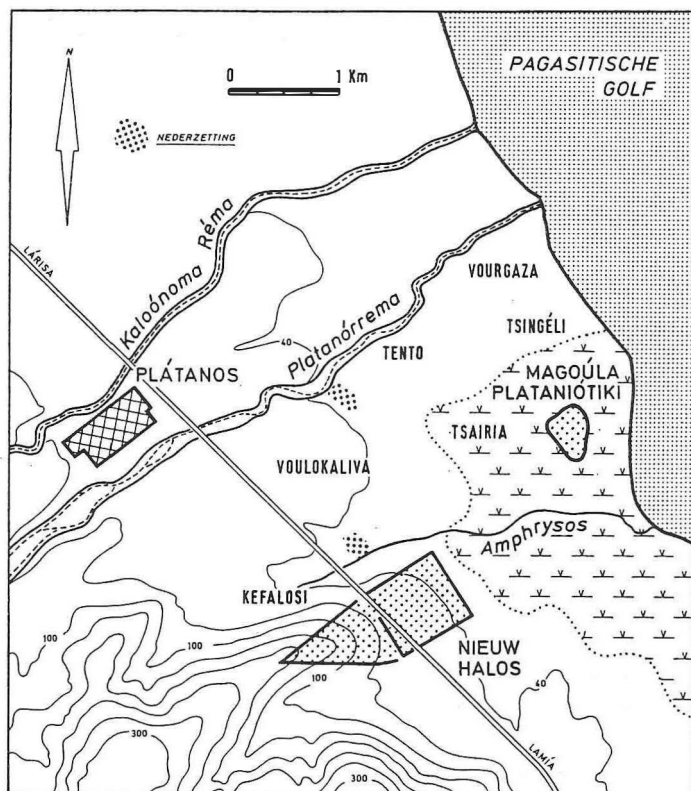

Fig. 2. Het surveygebied in de vlakte van Almíros.

Macedonisch leger onder Parmenion verwoest. Het doel van de survey was om de archeologische vindplaatsen in het gebied te karteren en na te gaan uit welke periode het vondstmateriaal op de Magoúla Plataniótiki dateert. Dit laatste was met name van belang voor de vraag of de *magoula* (woonheuvel) al aan het begin van de ijzertijd bewoond was en de tumuli bij een nederzetting op de *magoula* behoorden (Reinders, 1988: pp. 163-164).

Dank zij een ruilverkaveling in 1985 waren van het gebied kadastrale kaarten, schaal 1:5000, beschikbaar. Vrijwel alle percelen waren goed toegankelijk doordat afscheidingen ontbreken. In het gebied Voulokaliva is ieder perceel belopen, in de meeste gevallen door 5-8 personen, op een onderlinge afstand van 5-10 m. Artefacten werden per perceel verzameld en geteld; een selectie werd bewaard. Op de meeste percelen zijn 10-30 scherven gevonden die verspreid over de akker lagen. De stenige

akkers in de gebieden Ténta en Tsingéli gaven een ander beeld: vondsten ontbraken soms geheel; een reden om de akkers niet alle te belopen.

Tumuli

De opvallendste monumenten in het gebied Voulokaliva zijn grafheuvels. In de publicatie van Wace en Thompson (1912: p. 1) komt een schetskaart voor met 10 grafheuvels, waarvan een aantal was opgegraven. Uit persoonlijke waarneming was echter bekend dat een groter aantal resten van grafheuvels te verwachten was.

Het aantal grafheuvels dat tijdens de survey is gevonden bedraagt 40. De meeste tumuli waren geheel weggeploegd, maar nog wel als zodanig te herkennen dankzij ronde en hoekige stenen en schervenconcentraties. Vrijwel alle grafheuvels leverden aardewerkscherven op die gemakkelijk

te onderscheiden waren van het grove, rode aardewerk en de dakpanfragmenten die op de overige delen van de akkers lagen. Grafheuvels kwamen alleen voor in het gebied Voulokalíva; ze ontbraken in Ténta en Tsingéli.

Het aardewerk uit de grafheuvel die Wace en Thompson hebben onderzocht, plaatst Coldstream (1968: pp. 161-163) op de overgang van de midden- naar de laat-geometrische periode in Thessalië, die rond 750 v.Chr. wordt gedateerd. De aardewerkvondsten van de tumuli die tijdens de survey zijn gedaan, sluiten hierbij aan. Twee heuvels vormden een uitzondering. Een grote, lage heuvel bevatte een Myceens graf met een tholosgewelf, dat volgens een herder enige maanden geleden was opengebroken. Bij een andere, geheel weggeploegde tumulus, kwamen scherven te voorschijn, behorend bij aardewerk dat mogelijk thuishoort op de overgang van de geometrische naar de Archaïsche periode;

een overgang die in Thessalië minder scherp is gemarkeerd dan in Attika.

Nederzettingen langs de Amphrysos en de Platanórrema

Volgens Strabo stroomde langs de muren van Nieuw Halos de Amphrysos, thans een snelstromende beek die bij Kefálosis ontspringt en via het zoutmoeras, ten oosten van Nieuw Halos, in zee uitmondt. De beek heeft een breed dal in de Pleistocene vlakte uitgeslepen. Op 4-500 m vanaf de Kefálosis bron bevindt zich langs de noordoever van de Amphrysos een steilrand van 4-5 m hoogte, waar de 14 m-hoogtelijn in het gebied Voulokalíva een uitstulping vormt in de richting van de Amphrysos.

Op dit markante punt in het landschap is tijdens de survey een concentratie van artefacten gevonden: werktuigen van obsi-

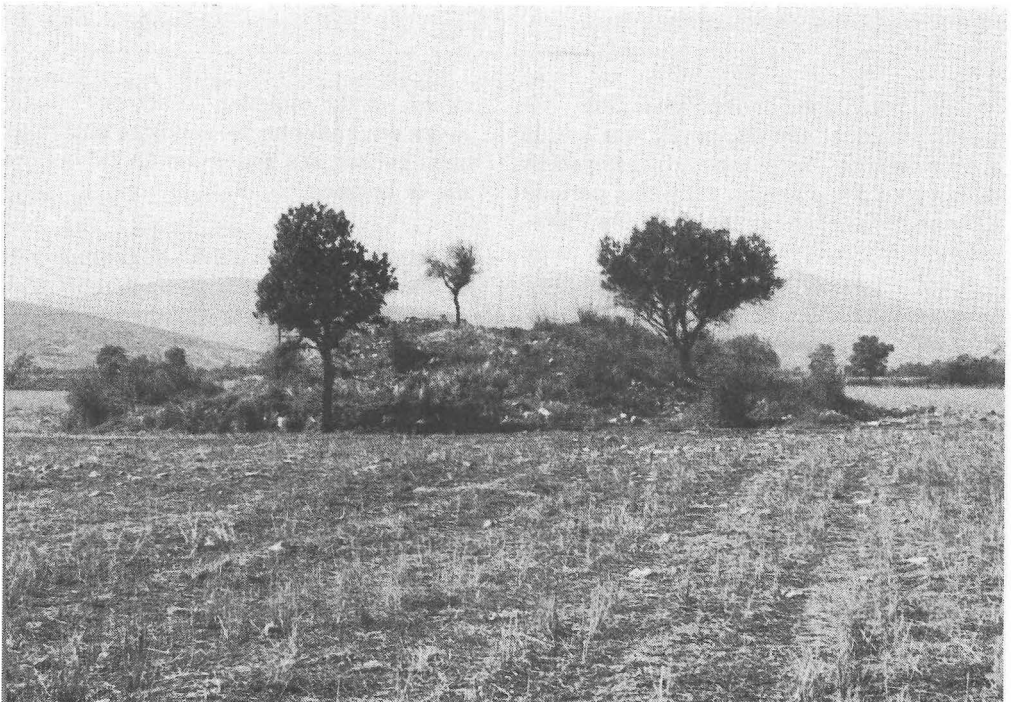

Fig. 3. Een tumulus uit de geometrische periode.

diaan en hoornsteen, aardewerkscherven, geslepen stenen bijlen, maalsteenfragmenten, naast schelpen en botten. Het aardewerk duidt op bewoning tijdens het neolithicum (?), de bronstijd, en de Myceense, geometrische en Byzantijnse perioden. De vondsten lagen verspreid over een oppervlakte van ongeveer 2 ha.

Het is verleidelijk om te veronderstellen dat het Myceense graf, de graven uit de geometrische periode en het graf op de overgang naar de Archaïsche periode bij de nederzetting langs de Amphrysos behoren. De veronderstelling wordt ondersteund door de graven uit de protogeometrische periode bij de Kefálosis bron, waar Wace en Thompson (1912: pp. 3-8) in 1912 zes *cist graves* en een *round enclosure* hebben onderzocht. Het aardewerk uit de graven wordt door Desborough (1952: p. 150) in de 10e en 9e eeuw v.Chr. gedateerd. Graven uit Myceense tijd zouden zijn gevonden bij de aanleg van de weg Lárissa-Lamia. In noordoostelijke richting (Ténta, Tsingéli) ontbreken graven en grafheuvels, zodat het onwaarschijnlijk is dat de grafheuvels in Voulokaliva bij een nederzetting op de Magoúla Plataniótiki zouden behoren.

Een andere nederzetting van enige omvang is aangetroffen op een akker langs de Platanórrema. Onregelmatige kalksteenblokken en scherven van aardewerk en dakpannen lagen verspreid over een oppervlakte van 0,5 ha. De scherven wijzen er op dat de nederzetting uit de middeleeuwen dateert, een periode waarover in dit gebied nog weinig bekend is. De nederzetting lag op de zuidoever van de Platanórrema; in het profiel van de oever was de bewoningslaag duidelijk te onderscheiden.

Magoúla Plataniótiki

De Magoúla Plataniótiki, gelegen op een strandwal in het zoutmoeras ten westen van Nieuw Halos, reikt tot een hoogte van 8,20 m boven de zeespiegel. Aan de noordzijde heeft de *magoula* een steilrand;

naar de andere zijden loopt de heuvel langzaam af.

Een deel van de akkers was degelijk omheind; ze konden niet worden belopen vanwege de weelderige vegetatie binnen de omheining. Op de overige akkers zijn in stroken van 10 m breedte de artefacten geteld, waaruit bleek dat de vondstdichtheid op de akkers binnen de 1 m-hoogtelijn hoog was en onderling weinig verschil toonde. Daarbuiten lagen ook scherven, maar daar gaat het waarschijnlijk om verploegd of verspoeld materiaal. Wel was in slootprofielen op 50 cm beneden het maai-veld een laag scherven en bouwmetaal te zien, een aanwijzing dat de bewoning zich vroeger over een groter deel van de strandwal uitstreckte. Daarop zijn in latere tijd lagen humeuze klei en silt afgezet.

De Magoúla Plataniótiki ligt over de gehele oppervlakte bezaaid met amfoor-punten, pythosranden, scherven, maalstenen en kalksteenblokken. Roodfigurige en *blackglazed* scherven, die ook bij een vorig bezoek zijn gevonden (Reinders, 1988), wijzen op bewoning in de 5e en 4e eeuw v.Chr. en in Hellenistische en Byzantijnse tijd. Met uitzondering van een geometrisch (?) scherfje zijn geen artefacten uit vroegere perioden gevonden. De hypothese dat Oud Halos op de Magoúla Plataniótiki lag wordt niet alleen door het vondstmateriaal en de omvang van de *site* ondersteund, maar ook door het voorkomen van een kort stuk fundering van zware, bewerkte kalksteenblokken (stadsmuur of toren?) en enige huismuren.

Summary

In September 1990, a survey was started within the territory of the Hellenistic city of Halos; a project of the BAI, in cooperation with the Archaeological Museum at Volos (Greece). The aim of the fieldwork in 1990 was to map the archaeological remains in a region southeast of the village of Plátanos in the Almirós Plain (Thessalia, Greece). The survey resulted in the location of 40 tumuli sites, a Mycenaean

tomb, a medieval settlement on the south bank of the Platanórrema and a prehistoric settlement on the north bank of the Amphrysos. The presence of graves in the neighbourhood and the artefacts on the surface indicated that the latter settlement prospered during the Late Bronze Age and the Mycenaean and Geometric periods. Artefacts collected on the Magoula Plataniótiki dated in general to the Classical Period, confirming the supposition that the rising ground of the magoula is the site of Old Halos.

Noot

1. Het veldwerk vond plaats van 10 september tot en met 10 oktober 1990. Tegelijkertijd werden in het depot te Almirós de vondsten bestudeerd van de opgravingen die in Nieuw Halos zijn uitgevoerd. Deelnemers aan het onderzoek waren: Gerwin Abbingh, Sandra Bakker, Maarten Grond, Margriet Haagsma, Judith Hoogendijk, Douwtje van der Meulen, Bienneke Mulder, Channah Nieuwenhuis, Reinder Reinders, Paulien de Roever, Eric Wetzels en Ger Wieberdink. De Griekse archeologen Anthí Efstathióu, Zoí Malakasióti en Váso Rondiri namen bij toerbeurt aan de survey deel. De survey is uitgevoerd met toestemming van het Ministerie van Cultuur te Athene en stond onder auspiciën van de Nederlandse Archeologische School te Athene.

Literatuur

- Coldstream, J.N., 1968. *Greek geometric pottery*. London.
- Desborough, V.R. d'A., 1952. *Protogeometric pottery*. Oxford.
- Reinders, H.R., 1988. *New Halos, a Hellenistic town in Thessalia, Greece*. Utrecht.
- Volgraff, W., 1907-1908. Notes on the topography of Phthiotis. *Annual of the British School at Athens* 16, p. 224.
- Wace, A.J.B. & M.S. Thompson, 1911-1912. Excavations at Halos. *Annual of the British School at Athens* 18, pp. 1-29.